

УДК 811.161.2'373.7

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІАЛЕКТНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ „ЧЕРЕЗ КЛАДКУ”)

Дехтярьова О.В.

Одним із пріоритетних напрямків досліджень в українському мовознавстві є питання функціонування фразеологізмів у художніх текстах. *Актуальність* дослідження зумовлена відсутністю ґрунтовних досліджень, присвячених вивченню діалектної фразеології в художньому тексті.

Протягом останніх трьох десятиліть поживалась дослідницька робота з фразеології української діалектної мови. З опублікованих праць необхідно відзначити студії С.П. Бевзенка [1], Н.А. Москаленко [2], М.Т. Демського [3], М.Т. Доленка [4] та ін. Доробком українських вчених на цьому поприщі можна вважати працю А.О. Івченка, у якій досліджується фразеологія українських народних говорів [5, с. 3], докторську дисертацію В.І. Лавера [6] і кандидатські дисертації Н.Д. Бабич [7], Т.Г. Грици [8], Г.М. Добролюжі [9], Г.Ф. Ступінської [10], Н.Д. Коваленко [11], Р.В. Міняйла [12], М.Я. Олійник [13], Н.В. Романок [14], причому останні сім дисертацій захищені протягом 1996-2002 року. Свідченням недостатньої уваги науковців до діалектної фразеології є й такий факт: за тридцять з лишком років на сторінках часопису „Мовознавство” з цієї проблематики опубліковано усього дві статті – „Актуальність вивчення української діалектної фразеології” С.П. Бевзенка та „Із спостережень над українською діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок)” Ю.Ф. Прадіда [15].

Питанням функціонування ФО у текстах присвячені роботи Л.Г. Авксентьєва [16], М.Ф. Алефіренка [17], В.М. Білоноженко [18], І.С. Гнапок [18], В.Д. Ужченка [16], М.М. Шанського [19] та ін., але до цього часу поза увагою мовознавців залишається вивчення діалектних ФО у художніх текстах.

Мета роботи – з’ясувати роль діалектної фразеології в художньому тексті як засобу вираження тексту, емоційно-експресивного оцінювання, ставлення автора до персонажів як найважливішого джерела вивчення минулого нашого народу, його духовного життя. Лінгвокультурологічне дослідження діалектних ФО допоможе вивчити специфічні риси менталітету української нації, культурні первообрази, уявлення, символи про людину, її місце в світі та суспільстві.

Мова творів О. Кобилянської в цьому аспекті становить значний науковий інтерес.

Вступ до проблеми. Зіставлення фразеологізмів, що функціонують в творі Ольги Кобилянської „Через кладку” [20, с. 254] і в літературній мові, дозволяє виділити такі групи ФО:

1) фразеологізми, що не мають лексичних та семантичних відмінностей у порівнянні з літературною мовою: *впадає в очі* „хто-небудь думає про щось, додумується до чогось”; *по шию* „дуже глибоко”; *з голови до ніг* „повністю, весь, цілком”; *ні на волосину* „ніскільки, зовсім, нітрохи; трохи, зовсім мало”; *заганяти в кут* „поставити кого-небудь у скрутне, безвихідне становище”; *кинув оком* „час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь;

дивитися, роздивлятися навколо, кругом себе та ін.”; *здобути серце* „домагатися чиеїсь прихильності, любові та ін.”.

2) фразеологізми, що мають відмінності граматичного та лексичного характеру при тотожному значенні, тобто трансформовані фразеологізми. Наприклад, фразеологізми, що мають граматичні зміни: *на дні душі* (літ. *з дна душі* „з найглибших почуттів, з глибинних почуттів”), *мов на вугіллях* (літ. *мов на вугіллі* „у стані дуже великого хвилювання, збудження і т. ін.”), *лихі язики* (літ. *лихий на язик* „який дошкульно висловлюється, грубить, говорить неприємні, непристойні і т. ін. речі”), *бити головою об мур* (літ. *битися головою в мур* „перебувати в стані розпачу, сильного збудження; дуже переживати, побиватися з якогось приводу”), *зробити сцену* (літ. *робити сцену* „сваритися з ким-небудь, виражаючи своє незадоволення”), *куди очі ведуть* (літ. *куди очі поведуть* „у будь-якому напрямі, будь-куди, тільки б не залипатись на тому самому місці”), *будь-що-будь* (літ. *будь-що буде* „уживається для вираження рішучості у здійсненні чогось, готовності до всього”); або фразеологізми, що трансформувались на лексичному рівні: *встромила жало* (літ. *встромити ніж в спину* „вчинити, зробити щось підступне по відношенню до кого-небудь”), *зриваючи усі мости* (літ. *спалити мости* „рішуче порвати з ким-, чим-небудь, зробити неможливим повернення до когось-, чогось”), *лізти в нашу капусту* (літ. *лізти в чужий город* „втручатися в чій-небудь особисті справи”);

3) діалектні фразеологізми, що мають відмінності на різних мовних рівнях порівняно з літературною мовою і виступають варіантами фразеологізмів, уживаних у літературній мові: *краска сорому*, *гра долі*, *брак сил*, *бабські терефи*, *тріумф перемоги*, *гризоти совісті*, *з пропасті смерті*, *мірку нетерпеливості*.

Докладніше спинимосся на характеристики діалектних фразеологізмів, що мають відмінності на різних мовних рівнях порівняно з літературною мовою і виступають варіантами фразеологізмів, уживаних у літературній мові.

Серед багатства фразеологізмів є певні групи зворотів на означення емоційних та абстрактних понять, наприклад: *гризоти совісті* (літ. *совість мучить* „кому-небудь дуже соромно, хто-небудь страждає за свою провину, несправедливість”), *брак сил* (літ. *не під силу* „хто-небудь не може здійснити, виконати щось; зовсім неможливо або дуже важко”), *краска сорому* (літ. *сором криє очі* „кому-небудь дуже соромно”), *гра долі* (літ. *доля обернулася іншим боком* „змінилися обставини на гірше в кого-небудь”).

Діалектизми найчастіше передають індивідуальну мову персонажів, вносячи колорит місцевості: *бабські терефи* (літ. *теребені правити* „говорити дурниці, нісенітниці”), *керманичами нашого життя* (літ. *стояти біля керма* „очоловати, керувати”), *на пекучий терен вступив* (літ. *дорога вкрита тернами* „великі труднощі, страждання в чиему-небудь житті”).

Діалектний характер уживаних О. Кобилянською фразеологічних зворотів проявляється у видозміні ФО з помітною настановою на художнє вираження вислову *тріумф перемоги* (літ. *святкувати перемогу* „тріюмфувати, радіти”), *мірку нетерпеливості* (літ. *понад міру, переповнювати терпіння* „позбавляти сил, можливостей терпіти, зносити що-небудь”).

Діалектні ФО набувають важливого засобу образного відтворення складного внутрішнього світу людини: *п'ятно свого я класти* (літ. *накладати тавро* „впливати, діяти на кого-, що-небудь, залипати свій слід, позначатися на комусь-чомусь”), *виносить свого я на торг* (літ. *виносити на люди* „ознайомлювати з чимось, давати можливість іншим оцінювати що-небудь”).

ФО є одним із найважливіших джерел вивчення минулого народу, його духовного життя. Будь-яка подія тією чи іншою мірою знаходить своє віддзеркалення у фразеології. У повісті „Через кладку” знаходимо такі фразеологізми: *роздаючи гарбузи* (літ. *давати гарбуза*

„не погоджуватися виходити заміж чи зустрічатися з кимсь”), походження цього ФО пов’язане з весільним обрядом: коли дівчина не давала згоди на одруження, тоді вона повертала сватам принесений ними хліб або дарувала молодому гарбуза; *затхав голову в ярмо* (літ. *лізти в ярмо, дати шию в ярмо*) пов’язане з історичними минулим народу (панщина), з тяжкою працею; *до судної днини не дізнався* (літ. *до судного дня, до судної години*) „час страшної кари, кінець світу” пов’язане з релігійністю українського народу.

Висновки. Таким чином, діалектні ФО є невичерпним джерелом посилення емоційності та експресивності художнього мовлення. Вони сприяють поглибленню уявлення про національно-мовну картину світу, про специфіку етнічної свідомості, а також можуть слугувати базою для вивчення особливостей письменницького світосприйняття.

Список літератури

1. Бевзенко С.П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології // Мовознавство. – 1974. – №2. – С. 15-19.
2. Москаленко Н.А. Лексичні діалектизми у складі фразеологізмів української літературної мови // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1977. – С. 179-188.
3. Демський М.Т. Українські фраземи й особливості творення. – Львів: Просвіта, 1994. – 46 с.
4. Доленко М.Т. Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля // Українське мовознавство. – К., 1975. – Вип.3. – С. 102-107.
5. Івченко А. О. Українська фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. – Х.: ФОЛПО, 1999. – 304 с.
6. Лавер В.И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона: Автореф. дис.... д-ра. филол. наук. – К., 1992. – 40 с.
7. Бабич Н.Д. Соотношение общенародного и узлокального в фразеологии украинского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Одесса, 1972. – 20 с.
8. Грица Т.Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського району Запорізької області: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – Х., 1996. – 18 с.
9. Добролюба Г.М. Идеографія і генезис поліських антропогностичних порівнянь: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – Житомир, 1997. – 18 с.
10. Ступінська Г.Ф. Фразеологія лемківського говору української мови: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2000. – 20 с.
11. Коваленко Н.Д. Фраземика говірок Західного Поділля: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – К., 2001. – 20 с.
12. Міняйло Р.В. Активні фразеологічні процеси в говірках сходу України: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – Донецьк, 2001. – 20 с.
13. Олійник М.Я. Фразеологія гуцульських говірок: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – Л., 2002. – 20 с.
14. Романюк Н.В. Фразеологія верхньонаддністрянських говірок нижньої течії річки Бистриці: Автореф. дис.... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2002. – 20 с.
15. Пращід Ю.Ф. Із спостережень над діалектною фразеологією (на матеріалі бойківських говірок) // Мовознавство. – 1992. – №5. – С. 44-47.
16. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Харків: Основа, 1990. – 197 с.
17. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. – Харків: Вища школа, 1987. – 134 с.
18. Білоноженко В.М., Гнатюк І.С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наук. думка, 1989. – 156 с.
19. Шанський М.М. Фразеология современного русского языка. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высшая школа, 1985. – 231 с.
20. Кобилянська О. Твори: У 5-ти т. – К., 1963. – Т.4. – С. 5-254.

Поступила до редакції 30.01.2006 р.